

ԷԴԳԱՐ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

Պատմական գիտ. թեկնածու, դոցենտ

ՊԵՏՐՈՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՍԱՐԱՃՅԱՆԸ ԿԻԼԻԿԻՈ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՓՈԽԱՆՈՐԴ ԵՒ ՀԱՅՐԱՊԵՏ (1936–1940 թթ.)¹

Կիլիկիան լքելուց հետո նոր պայմաններում Կիլիկիո կաթողիկոսության վերակազմության գործում կարեւոր դերակատարում ունեցան այն քիչ թվով հոգեւորականները, որոնք իրենց ծառայությունը շարունակում էին նվիրակատական այս աթոռի շրջանակում: Նրանց շարքում էր Պետրոս Արաճյանը:

Պետրոս Արաճյանը ծնվել է 1870 թ. հունվարի 6-ին Սիվրիհիսարում²: Նախնական կրթությունն ստանում է Կ. Պոլսի ազգային հիվանդանոցի որբանոցում, ապա 1888–1891 թթ. ուսանում Երուսաղեմի Ժառանգավորաց դպրոցում: Ավարտելով ուսումը՝ նույն թվականին ձեռնադրվում է սարկավագ՝ այն ժամանակ լուսարարապետ Սահակ եպս. Խապայանի ձեռամբ: Այնուհետեւ՝ մինչեւ 1894 թ., անցնում է ուսուցչական աշխատանքի Երուսաղեմի Ժառանգավորաց վարժարանում³:

1898 թ. Պետրոս Արաճյանը ձեռնադրվում է վարդապետ եւ 1899-ից մինչեւ 1905 թ. ստանձնում Կիպրոսի առաջնորդի պարտականությունները: 1905–1909 թթ. նորից անցնում է ուսուցչական աշխատանքի Երուսաղեմի Ժառանգավորաց դպրոցում՝ դառնալով նաեւ վարժարանի տեսուչ⁴: 1910 թ. ընդամենը մի քանի ամիս ստանձնում է Բեյրութի հոգեւոր տեսչի պարտականությունները եւ նույն թվականին դառնում է Հաճնի հայոց թեմի առաջնորդը: 1914 թ. մայիսին Սսում Սահակ Բ. Խապայան

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ 20TTSH-043 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

² Տե՛ս «Հասկ», յունիս-օգոստոս, 1940, թ. 6–8, էջ 90: Բաբկեն Կյուլեսերյանը Պետրոս Արաճյանի ծննդյան ամսաթիվ է նշում հուլիսի 14-ը (տե՛ս ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԻԼԻԿԵՍԻՐԵԱՆ, Հայ Կիպրոս, Հայ գաղութը եւ Ս. Մակար), Անթիլիաս–Լիբանան, 1936, էջ 249:

³ Տե՛ս ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԻԼԻԿԵՍԻՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 249:

⁴ Տե՛ս «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», «Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան արխիւներ», թ. 4, խմբ.՝ Վարուժան արքեպիսկոպոս, Նիկոսիա–Կիպրոս, «Հայկական մատենաշար Գալուստ Կիւլպենկեան հիմնարկութեան», 2010, էջ 92:

կաթողիկոսի (1902—1939 թթ.) կողմից ձեռնադրվում է եպիսկոպոս⁵, իսկ 1924 թ., երբ Պետրոս սրբազանը Կիպրոսի թեմի առաջնորդն էր, վերջինիս շնորհվում է արքության աստիճան⁶:

Թուրքական ցեղասպանական գործողություններն սկսվելուց հետո՝ 1915 թ. մայիսի 24-ին, Պետրոս Սարաճյանը Կիլիկիո կաթողիկոս Սահակ Բ. Խապայանի հետ տարագրվում է Հալեպ, ապա՝ Իդլիբ⁷: Հաջորդ տարի տեղափոխվում է Երուսաղեմ, որտեղ Սահակ Բ. Խապայանը հաստատվել էր նոր՝ «Կաթողիկոս-պատրիարք Թուրքիոյ հայոց» կարգավիճակով⁸: Պետրոս սրբազանը մինչև 1917 թ. մնում է Երուսաղեմում, որտեղ ընդգրկվել էր սինոդի կազմում: 1918—1919 թթ. կարճ ժամանակով ստանձնում է Դամասկոսի առաջնորդությունը, իսկ 1919 թ. հոկտեմբերին կրկին վերադառնում է Կիլիկիա⁹: Տարագրության այս շրջանի վերաբերյալ նա իր նամակներից մեկում գրում է. «Ամբողջ կեանքս պայքար մը եղած է, ոչ միայն պաշտօնիս բերմամբ ստիպուած եմ մահադիւ պլ մա եւ 1914էն ի վեր տաւազրութեան ցուպ ի ձեռին չափեցի աւաբական քաղաքներն ու անապատները, ամեն տեսակ զրկանքներու, անօթութեան եւ մահուան հովիտներէն անցնելով»¹⁰:

1919 թ. նոյեմբերին Պետրոս Սարաճյանը կրկին վերադառնում է Հաճն՝ շարունակելով ղեկավարել տեղի թեմը¹¹: Սակայն վերադարձից հետո Հաճնում մնում է մոտ երեք ամիս՝ մինչև 1920 թ. փետրվարը: Հարկ է ընդգծել, որ Հաճնից տարագրման շրջանում՝ 1915—1919 թթ., Պետրոս Սարաճյան սրբազանը, ըստ էության, շարունակում էր մնալ Հաճնի հոգևոր առաջնորդը¹²:

⁵ Տե՛ս «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», «Դար» հիմնադրամ, խմբ.՝ Վարուժան արքեպիսկոպոս, Նիկոսիա—Կիպրոս, 2011, էջ 255. նաե՛ւ «Հասկ», յունիս—օգոստոս, 1940, թ. 6—8, էջ 90: Նշենք, որ Բաբկեն Կյուլեսերյանը եւ Բյուզանդ Եղիայանը Պետրոս Սարաճյանի եպիսկոպոսական ձեռնադրության տարեթիվ են նշում 1915 թ., որը, կարծում ենք, սխալ է, քանզի այդ թվականին վերջինս արդեն գտնվում էր տարագրության մեջ. այս մասին տե՛ս ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԻՐԼԵՍԷՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 249—250. Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, Ժամանակակից պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ 1914—1972, Անթիլիաս, 1975, էջ 462:

⁶ Տե՛ս «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 125:

⁷ Տե՛ս անդ, էջ 18:

⁸ Այդ մասին մանրամասն տե՛ս Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 57—68:

⁹ Տե՛ս «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 93—94. նաե՛ւ «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 255—256:

¹⁰ «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 255:

¹¹ Տե՛ս Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 462:

¹² Տե՛ս «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 255:

Թուրքերն ամեն կերպ ջանում էին ճնշել հայության ինքնապաշտպանության փորձերը. հերթը Հաճնինն էր: Հաճնեցիները, հասկանալով իրավիճակը, որոշում են կազմակերպել քաղաքի ինքնապաշտպանությունը: Ստեղծվում է Հաճնի ինքնապաշտպանության բարձրագույն ժողով՝ թեմի առաջնորդ Պետրոս եպս. Սարաճյանի նախագահությամբ¹³: Մինչ ռազմական գործողությունների սկսումը Պետրոս սրբազանը 1920 թ. փետրվարի 22-ին, իր խոսքով՝ «ինքնապաշտպանութեան ժողովին որոշումով», պաշարված հաճնեցիներին օգնելու նպատակով ժամանում է Ադանա¹⁴: Վերջինիս ուղեկցում էին նաեւ բողոքականների պատվելի Հարություն Խաչատրյանը եւ Ազգային վարժարանի տնօրեն Շմավոն Փոստոյանը¹⁵: Հաճնում Պետրոս սրբազանն անում է հնարավոր ամեն բան պաշարված հայրենակիցներին օգնելու համար, սակայն ապարդյուն: Ֆրանսիական իշխանություններն այդպես էլ որեւէ գործնական աջակցություն չեն ցուցաբերում¹⁶:

1920 թ. մարտի կեսերին թուրքերն սկսում են առաջին հարձակումները Հաճնի վրա: 1920 թ. ապրիլի 12-ին Պետրոս Սարաճյանը «առանց զգեստի ու ճերմակեղէնի, առանց ունեւ գրամի»¹⁷ ժամանում է Կիպրոս, իր իսկ խոսքերով՝ «անկէ աւելի ազատ կերպով հեռագրական դիմումներ կատարելու թէ՛ անգլիական, ֆրանսական եւ ամերիկեան կառավարութեանց եւ թէ՛ Ազգ. պատուիրակութեան՝ Հաճնոյ օրհասական վիճակը պարզելու եւ անմիջական օգնութիւն խնդրելով»¹⁸:

Ցավոք, Հաճնը շուրջ ութ ամիս հերոսաբար դիմադրելուց հետո՝ հոկտեմբերի վերջին, ընկնում է: Փրկված մոտ 400 հաճնեցիներ մազապուրծ հասնում են Ադանա, իսկ հետագայում այնտեղից էլ հեռանալով՝ հաստատվում են տարբեր երկրներում, այդ թվում՝ Կիպրոսում¹⁹: Հաճնում զոհվում է Պետրոս եպս. Սարաճյանի մայրը²⁰:

¹³ Տէն Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, Հաճնի ընդհանուր պատմությունը, Անթիլիաս, 2014, էջ 539:

¹⁴ Տէն «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 23. նաեւ՝ ԲԱՔԳԷՆ Ա. ԿԻՒԼԵՍԷՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 250:

¹⁵ Տէն Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 547. նաեւ՝ Հ. ՂԱՋԱՐՈՍԵԱՆ, Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Սահակ Բ.-ի ազգասիրական գործունեությունը եւ կիլիկիահայությունը, «Էջմիածին», 1990, Ե.-Զ., էջ 95:

¹⁶ Պետրոս Սարաճյանի՝ Հաճնին աջակցություն ցուցաբերելու ուղղությամբ իրականացրած ջանքերի մասին տես «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 54–70. նաեւ՝ «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 23–26:

¹⁷ «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 256:

¹⁸ ԲԱՔԳԷՆ Ա. ԿԻՒԼԵՍԷՐԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 250:

¹⁹ Տէն Յ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 608–611, 662–663:

²⁰ Տէն «Տարագրութիւն, որբեր, Մելգոնեան հաստատութիւն», էջ 256:

Պետրոս սրբազանը որոշում է հաստատվել Կիպրոսում: Կղզին խորթ չէր վերջինիս համար. ինչպես նշվեց, շուրջ մեկուկես տասնամյակ առաջ նա մեկ անգամ արդեն առիթ ունեցել էր ղեկավարելու Կիպրոսի հոգեւոր առաջնորդութիւնը: Ստանձնելով Կիպրոսում հայոց թեմի առաջնորդութիւնը՝ Պետրոս եպս. Սարաճյանն այն ղեկավարեց մոտ 20 տարի՝ կարեւոր ներդրում ունենալով թեմի վերակազմութեան, տեղի ազգային իշխանութեան մարմինների ձեւավորման եւ գաղթականութեան կրթամշակութային ու ընկերային (սոցիալական) խնդիրների լուծման հարցում:

Պետրոս եպս. Սարաճյանն իր գործունեութեան ողջ ընթացքում, հոգեւոր ծառայութիւնից բացի, կարեւոր նպաստ է բերում իր ղեկավարութեանը հանձնված թեմերի շենացման գործում: 1899–1905 թթ. Պետրոս սրբազանը կատարում է հսկայածավալ աշխատանք ազգային, կրթական կյանքի կազմակերպման, ինչպես նաեւ իր ղեկավարած թեմերի համար անհրաժեշտ շինութիւնների կառուցման ուղղությամբ: Սահակ Բ. կաթողիկոսին ուղղված նամակներից մեկում Պետրոս եպս. Սարաճյանն անձամբ է հիշատակում իր կատարած շինարարական աշխատանքների մասին. «1910 դեկ. 3 – 1920 փետ. 25 տասը տարիներ կեանքս մաշեցուցած եմ եւ շատ դժուարին պարագաներու մէջ Հանրնը կառավարած եմ...», ապա շարունակում է. «...իսկ Հանրնի մէջ շինած շէնքերս Ձերդ Վեհափառութիւնը տեսած ու գնահատած է, աւելորդ չեմ համարիր յիշել Սահակ-Մեսրոպեան հոյակապ վարժարանը, Ս. Գեորգի կից տղայոց վարժարանը, Ս. Յակովբայ եկեղեցւոյն խորանները, որբանոցի կից հիւանդանոցը եւ այլն...»²¹: Վերջինիս առաջնորդութեան շրջանում բազմաթիւ նոր շինութիւններ են կառուցվում նաեւ Կիպրոսի հայոց թեմում:

Պետրոս արք. Սարաճյանի ձեռնարկները կաթողիկոսական փոխանորդության շրջանում (1936–1940 թթ.)

1936 թ. մահանում է Կիլիկիոյ աթոռակից կաթողիկոս Բաբկէն արք. Կյուլեսերյանը²²: Վերջինս պետք է Սահակ Բ. Խաչապանին հաջորդեր Կիլիկիոյ կաթողիկոսական աթոռին: Տարագրվելուց հետո, հերթական անգամ, ծերունագարդ Սահակ Բ. կաթողիկոսը կանգնում է իր հաջորդի ընտրութեան դժվարին հարցի առջեւ: Այս ընտրութիւնը վերակազմված

²¹ «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 94:

²² Տե՛ս «Բաբգէն Ա. աթոռակից կաթողիկոս Մեծի Տանն Կիլիկիոյ», «Պատմութիւն կաթողիկոսաց Կիլիկիոյ» (1441էն մինչեւ մեր օրերը), Անթիլիաս, 1990, էջ 1078–1087:

եւ բազում խնդիրների առջեւ կանգնած կաթողիկոսության համար միայն հաջորդ գահակալի ընտրության հարց չէր, այլ, կարելի է ասել, նվիրապետական աթոռը պահպանելու խնդիր (նոր իրավիճակում սա լինելու էր կաթողիկոսական առաջին ընտրությունը): Այդ առումով թե՛ Սահակ Բ. Խապայան կաթողիկոսը եւ թե՛ բարձրագույն հոգեւոր դասը ամենայն լրջությամբ ու պատասխանատվությամբ էին մոտենում խնդրին:

Սահակ Բ. կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ Անթիլիասում 1936 թ. հուլիսի 17–21-ը հրավիրվում է եպիսկոպոսաց ժողով՝ ստեղծված իրավիճակը քննարկելու համար²³: Կաթողիկոսը, թեմական առաջնորդների հետ «համախորհուրդ»²⁴, հուլիսի 20-ին հայրապետական կոնդակով կաթողիկոսական ընդհանուր փոխանորդ է նշանակում Կիպրոսի թեմի առաջնորդ Պետրոս արք. Սարաճյանին. «...որպէսզի մեզի հետ խորհրդակցութեամբ վարէ կաթողիկոսարանիս վերաբերեալ ներքին եւ արտաքին բոլոր գործերը»²⁵: Վերջինս, իր ցանկության համաձայն, միաժամանակ շարունակելու էր ղեկավարել Կիպրոսի հայոց թեմը²⁶: Պետրոս արք. Սարաճյանը Կիպրոսի առաջնորդությունը պահպանում է մինչեւ 1940 թ.՝ Կիլիկիո կաթողիկոս ընտրվելը: Ընտրության հարցում հաշվի էր առնվել Պետրոս արք. Սարաճյանի երկարամյա բազմավաստակ փորձն ու կազմակերպչական ունակությունները, որոնք խիստ անհրաժեշտ էին կաթողիկոսության վերակազմության գործընթացի համար: Բյուզանդ եղիայանն ահա այսպես է հիմնավորում Պետրոս արք. Սարաճյանի ընտրությունը. «Սահակ կաթողիկոսի անվերապան վստահութիւնը վայելող ամենէն հեղինակաւոր անձն էր, ամեն տեղ ժողովրդականութիւն շահած ու շինարարութիւններով ազգային վերակազմութեան նպաստած»²⁷:

Հաստատվելով կաթողիկոսական փոխանորդ՝ Պետրոս արք. Սարաճյանը տեղափոխվում է Անթիլիաս եւ արագ ձեռնամուխ լինում կաթողիկոսության առջեւ կուտակված խնդիրների լուծմանը: Վերջինս նախ եւ առաջ, ինչպես որ ընդունված էր, հանդիպումներ է ունենում Լիբանանի

²³ Տէս Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 460:

²⁴ Տէս «Հասկ», յունիս–օգոստոս, 1936, թ. 6–8, էջ 105:

²⁵ «Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս Սահակ Բ.-ի թիւ 116 կոնդակ», 20 յուլիսի 1936, Անթիլիաս–Լիբանան, Հայաստանի ազգային գրադարան, գրանցահամար 25–ԱՀ, պատճեն, էջ 1:

²⁶ Տէս «Թղթակցութիւն Սահակ Բ. կաթողիկոսի եւ Պետրոս արք. Սարաճեանի», էջ 409. նաեւ՝ Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ, Ժամանակակից պատմութիւն Կաթողիկոսութեան Հայոց Կիլիկիոյ 1914–1972, Անթիլիաս, 1975, էջ 461:

²⁷ Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 462:

բարձարգույն իշխանության եւ ֆրանսիական հանձնախմբի (կոմիսարության) ներկայացուցիչների հետ: Պետրոս արք. Սարաճյանի նշանակման մասին Սահակ Բ. Խապայան կաթողիկոսը պաշտոնագրերով տեղեկացնում է նաեւ Սիրիայի նախագահին, Կիպրոսի կառավարչին, օտարերկրյա հյուպատոսներին եւ Սիրիայի ու Լիբանանի կրոնական առաջնորդներին²⁸:

Պետրոս արք. Սարաճյանի փոխանորդության շրջանում Կիլիկիո աթոռի վերաշինության եւ Անթիլիասի կաթողիկոսարանի կառուցապատման ուղղությամբ ձեռնարկվում են բազմաթիվ աշխատանքներ: Այդ շրջանում, պայմանավորված Սահակ Բ. կաթողիկոսի պատկառելի տարիքով, կաթողիկոսարանի հիմնական աշխատանքները, ըստ էության, նախաձեռնում եւ կազմակերպում էր կաթողիկոսական փոխանորդը:

Պետրոս արք. Սարաճյանի փոխանորդության շրջանում էր, որ վերջնականապես լուծվեց Անթիլիասի կալվածքների գնման հարցը: Հայտնի է, որ 1930 թ. ապրիլի 7-ին Ամերիկյան նպաստամատույց հանձնախմբի եւ Կիլիկիո կաթողիկոսության միջեւ կնքված պայմանագրի²⁹ համաձայն՝ Բեյրութից ոչ հեռու գտնվող Անթիլիասում տեղակայված նախկին որբանոցի շենքերը անհատույց, հինգ տարի ժամկետով տրվել էին Կիլիկիո կաթողիկոսությանը, որը պետք է իր աթոռը հաստատեր այնտեղ՝ միաժամանակ պարտավորվելով տեղում հիմնադրել ուսումնական նոր հաստատություն³⁰: Հինգ տարի անց՝ նախատեսված ժամկետն ավարտվելուց հետո, նպաստամատույց հանձնախումբը վաճառքի էր հանել իրեն պատկանող կալվածքները: Կիլիկիո կաթողիկոսությունը դիտարկվում էր նախընտրելի գնորդ: Սակայն վերջինս չունեւ բավարար միջոցներ նախատեսված գումարը վճարելու համար: Վտանգված էր Կիլիկիո կաթողիկոսության նստավայր ունենալու հարցը, ուստի կաթողիկոսությունը փորձեց նախատեսված գումարը հայթայթել հանգանակության միջոցով: Այդ նպատակով 1936 թ.՝ Անթիլիասում տեղի ունեցած մյուռոնօրհնեքի արարողության ժամանակ, հայտարարվում է հանգանակություն սկսելու մասին: Սակայն

²⁸ Տէս «Հասկ», յունիս—օգոստոս, 1936, թ. 6—8, էջ 108:

²⁹ Տէս Բ. ԵՂԻՍԵՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 332:

³⁰ Այդ մասին տես է. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ, Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսության դպրեվանքի հիմնումը եւ նրա դերը Սիրիա—Լիբանանի հայկական համայնքների կրթական կյանքում, «ՎէՄ» համահայկական հանդես, ԺԲ. (ԺԸ.) տարի թիվ 2 (70), ապրիլ—հունիս 2020, էջ 217—234:

գործընթացը շատ դանդաղ էր ընթանում, իսկ կալվածքները վաճառող կողմը չէր կարող երկար սպասել: Խնդիրը լուծվում է խոշոր նվիրատվության շնորհիվ: Կահիրեում բնակվող պոլսեցի տեր եւ տիկին՝ Սիմոն եւ Մաթիլդ Գալբաթյանները 1937 թ. մայիսին կալվածքների գնման համար «...իմֆայօժար, իմֆամատոյց ժէսթով, առանց քելադրութեան, առանց խնդրանքի եւ առանց միջնորդի»³¹ Կիլիկիո կաթողիկոսությանն են նվիրաբերում 4000 անգլիական ոսկի³²: Այս նվիրատվության շնորհիվ 1937 թ. հոկտեմբերին Կիլիկիո կաթողիկոսությունը վերջնականապես գնում է Անթիլիասի կալվածքները³³: Սա կարեւոր քայլ էր կաթողիկոսության վերակազմության եւ Անթիլիասում վերջնական հաստատման համար: Ավելի քան յոթ հարյուր տարի պատմական Սսի կաթողիկոսական աթոռանիստից հետո Անթիլիասը դառնում է Կիլիկիո կաթողիկոսների հաջորդ նստավայրը:

Անթիլիասի կալվածքները գնելուց հետո մեկնարկում է կաթողիկոսարանի կառուցապատման գործընթացը, որը նպատակ ուներ նախկին որբանոցի տարածքը վերածել Կիլիկիո աթոռին վայել նստավայրի: Այս աշխատանքները հիմնականում նախաձեռնում եւ համակարգում է Պետրոս արք. Սարաճյանը: Անհրաժեշտ միջոցները հիմնականում գոյանում էին հանգանակություններից եւ առանձին բարերարների նվիրատվություններից: Շինարարական աշխատանքները համակարգելու նպատակով Պետրոս արք. Սարաճյանի ատենապետությամբ ստեղծվում է «Շինութեանց յանձնախումբ», որտեղ, բացի հոգեւորականներից, ընդգրկվում են նաեւ Մարտիրոս Ալթունյանը, որը Լիբանանի հանրային շինարարության ճարտարապետն էր, ճարտարագետ Խոսրով Երամյանը, որը Բեյրութի Ամերիկյան համալսարանի դասախոս էր, եւ ուրիշներ³⁴:

1909 թ. Ադանայի ջարդերից հետո եգիպտահայ վաճառական Մաթեոս Խերյանը գումար էր կտակել Կիլիկիո կաթողիկոսությանը՝ երկրագործական վարժարան կառուցելու համար: Սակայն բռնկված Առաջին աշխարհամարտը եւ դրան հաջորդած իրադարձությունները թույլ չէին տվել իրագործել բարերարի ցանկությունը: Անթիլիասում հաստատվելուց հետո աթոռակից կաթողիկոս Բաբկեն Կյուլեսերյանը համոզում է

³¹ «Հասկ», մայիս, 1937, թ. 5, էջ 60:

³² Տէս անդ, էջ 53:

³³ Տէս Բ. Եղեմեան, նշ. աշխ., էջ 467—478:

³⁴ Տէս անդ, էջ 507:

Սահակ Բ. Խապայանին վերոնշյալ կտակից կաթողիկոսությանը բաժին հասած միջոցներով Բեյրութի հին հայկական գերեզմանոցի տարածքում կառուցել եկամտաբեր կալվածք: Շինարարական աշխատանքները մեկնարկել էին դեռևս 1935 թ.: Շինության ճարտարապետն էր Տիգրան Խուպեսեյանը, որի նախագծով հետագայում կառուցվեց նաև Բեյրութի Ս. Նշան Մայր տաճարը: 1936 թ., երբ մահացավ Բաբկեն Կյուլեսեյանը, կալվածքի կառուցումը չէր ավարտվել, սակայն նախատեսված միջոցներն սպառվել էին: Կաթողիկոսական նորանշանակ փոխանորդ Պետրոս արք. Սարաճյանը ձեռնամուխ է լինում այդ շինության կառուցումն ավարտին հասցնելու գործին³⁵: Շինարարական աշխատանքներն ավարտվում են 1938 թ., եւ այս կալվածքը դառնում է սուղ միջոցներ ունեցող Կիլիկիո կաթողիկոսության համար կայուն եկամուտ ապահովող առաջին կալվածքը³⁶:

Անթիլիասում հաստատվելուց հետո բազմիցս քննարկվում էր Մայր եկեղեցու կառուցման հարցը: Սսի Ս. Սոփիայի հոյակերտ տաճարը կորցնելուց հետո անհրաժեշտ էր ունենալ վայելուչ եկեղեցի, քանզի Անթիլիասը ոչ միայն կաթողիկոսական նստավայր էր, այլ նաև աստիճանաբար վերածվում էր նաև հոգեւոր-կրոնական կարեւոր կենտրոնի Մերձավոր Արեւելքում, հատկապես՝ Սիրիայում եւ Լիբանանում հաստատված գաղթական հայության համար: Նոր եկեղեցու կառուցման հարցը մի շարք պատճառներով մի քանի անգամ հետաձգվել էր: 1937 թ. հոկտեմբերի 27-ին, երբ Սահակ Բ. կաթողիկոսն Անթիլիասի կալվածքների փոխանցման փաստաթղթերը ստորագրելուց հետո շնորհավորանքներ էր ընդունում ներկաներից, հայտնում է, որ այս ամենից հետո եւս մեկ փափագ ունի՝ «Տեսնել կաթողիկոսաւրանին ու դպրեվանքին հետ կառուցուած Մայր տաճարը»³⁷: Կաթողիկոսական փոխանորդ Պետրոս արք. Սարաճյանը հայրապետի փափագը համարում է որպէս հրաման եւ անմիջապէս անցնում գործի: Եւ հիրավի, մեկ-երկու տարի անց կաթողիկոսի փափագը իրագործվում է: Համառ ջանքերի եւ աննկուն աշխատանքի շնորհիվ Անթիլիասի կաթողիկոսարանի տարածքում վեր են խոյանում ոչ միայն Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր տաճարը, այլ նաև վեհարանի եւ դպրեվանքի նոր շէնքերը:

³⁵ Տէս Բ. ԵՂԻՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 466:

³⁶ Տէս անդ:

³⁷ Անդ, էջ 510:

1938 թ. ապրիլի 4-ին հրավիրված եկեղեցական ժողովը հավանություն է տալիս Մայր տաճարի կառուցման գաղափարին, եւ, ինչպես միշտ, որոշվում է դա իրականացնել հանգանակության միջոցով³⁸։ Պետրոս արք. Սարաճյանի՝ Եգիպտոսից վերադարձից հետո³⁹ նոր թափով են մեկնարկում Մայր տաճարի կառուցման աշխատանքները։ 1938 թ. մայիսի 2-ին Պետրոս արքանի գլխավորությամբ Անթիլիասի կաթողիկոսարանում գումարված եպիսկոպոսաց հերթական ժողովը քննում է Մայր տաճարի կառուցման հետ կապված ընթացիկ հարցերը, եւ վերջինիս գլխավորությամբ ընտրվում է շինարարության հանձնաժողով⁴⁰։ Անթիլիասի կապվածքները գնելուց հետո սկսված հանգանակությունը չէր դադարեցվել, պարզապես փոխվել էր հանգանակության նպատակը՝ այն ուղղվելու էր Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու կառուցմանը։ Վերոնշյալ ժողովից հետո որոշվում է նոր թափ հաղորդել հանգանակությանը։ Նվիրատուների անունները եւ հանգանակված գումարի չափը պարբերաբար տպագրվում էին կաթողիկոսության պաշտոնաթերթ «Հասկի» էջերում⁴¹։ Հետաքրքիր է, որ 1938 թ. սկսած մինչեւ Մայր եկեղեցու կառուցման ավարտը «Հասկ» ամսաթերթը լույս էր տեսնում՝ շապիկին ունենալով նոր եկեղեցու պատկերը⁴²։ Սրա նպատակը հանգանակության խրախուսումն էր։

Բեյրութի քաղաքապետարանի հայազգի ճարտարապետ Մարտիրոս Ալթունյանը պատրաստում է նորակառույց եկեղեցու հատակագիծը, իսկ շինարարության ճարտարագետն էր Խոսրով Երամյանը, որն աշխատում էր նույն քաղաքի Ամերիկյան համալսարանում՝ որպես երկրաչափության դասախոս⁴³։ Նոր եկեղեցին պետք է կառուցվեր նախկին փայտե մեծ տաղավար եկեղեցու տեղում, ունենալու էր 35–37 մ բարձրություն, 30 մ երկարություն եւ 20 մ լայնություն։ Եկեղեցու կառուցման համար ընտրվել

³⁸ Տէս Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 510։

³⁹ Պետրոս Սարաճյանն այցելության էր գնացել բարերար Գալզգճյանին, որի նվիրատվությամբ գնվել էր Անթիլիասի կապվածքը։ Այդ ընթացքում հանկարծամահ է լինում Գալզգճյանը, իսկ Ալեքսանդրիայում պատահական միջադեպի արդյունքում կոտրվում է Պետրոս արքանի ձեռքը, որի պատճառով մինչեւ 1938 թ. ապրիլի վերջը ստիպված է լինում մնալ Եգիպտոսում. տես «Հասկ», ապրիլ, 1938, թ. 4, էջ 62։

⁴⁰ Տէս անդ, յունիս, 1938, թ. 6, էջ 91։

⁴¹ Տէս «Հասկ», նոյեմբեր, 1937, թ. 11, էջ 145–147, յունուար, 1938, թ. 1, էջ 1, յունիս, 1938, թ. 6, էջ 95–96, յուլիս–օգոստոս, 1938, թ. 7–8, էջ 123–124, նոյեմբեր, 1938, թ. 11, էջ 149 եւ այլն։

⁴² Տէս անդ, յունուար, 1938, թ. 1, էջ 3։

⁴³ Տէս անդ, յունիս, 1938, թ. 6, էջ 91։

էր «...ընտիր՝ դեղնորակ աւագուտ փայլուն հատիկներով ֆաբի տեսակ մը» ունեցող քարհանքը, որից ստացված քարով կառուցվել էին նաեւ Լիբանանի խորհրդարանի եւ թանգարանի շէնքերը⁴⁴։

1938 թ. գարնանն սկսել էին նախնական շինարարական աշխատանքները։ 1938 թ. հուլիսի 2-ին՝ Ս. Գրիգոր Լուսավորչի նշխարաց գյուտի տոնին, տեղի է ունենում եկեղեցու հիմնարկեքը, որի ընթացքում ապագա խորանի մոտ՝ հողի մեջ, տեղադրվում է շիր, որում զետեղվում են եկեղեցու շինարարության մասին տպագիր արձանագրություն եւ մետաղադրամներ⁴⁵։

Թեեւ, ինչպես նշվեց, Անթիլիասի Մայր տաճարի համար ընթանում էր հանգանակություն, սակայն հավաքված գումարը բավարար չէր։ Եկեղեցու կառուցումը ավարտին հասցնելու համար անհրաժեշտ էր ավելի քանի 2000 անգլիական ոսկի⁴⁶։

Շուտով՝ 1938 թ. մարտի վերջերին, արտասահմանում ապրող մեծահարուստներից մեկը Մանչեսթրում բնակվող Լեւոն Ճամուզյանի միջոցով Սահակ Բ. կաթողիկոսին ուղարկված նամակով ցանկություն է հայտնում «տեղեկութիւն առնելու Անթիլիասի մէջ շինուելիք շէնքերու ծրագրի մասին»⁴⁷։ Սկսվում է նամակագրություն դեռեւս իր անունը հայտնել չցանկացող անձանոթ բարերարի եւ Անթիլիասի միջեւ։ Բարերարի ու նրա միջնորդի շփումներն Անթիլիասի հետ համակարգում եւ ուղղորդում է դեռեւս Եգիպտոսում գտնվող Պետրոս սրբազանը⁴⁸։ Վերջինս հայտնում է, որ այդ պահին Անթիլիասի կաթողիկոսարանը երեք կարեւոր շինությունների կառուցման կարիք ունի. առաջինը՝ «հայրապետանոցի վայել Եկեղեցի մը», որի կառուցումը կարժենար 2000 անգլիական ոսկի, երկրորդը՝ «ընծայարան մը»՝ մոտ 1000 անգլիական ոսկի շինարարական ծախսով, եւ երրորդը՝ «կաթողիկոսական շուքին եւ անուան համապատասխան... վեհարան», որի կառուցումը, ըստ ճարտարապետական հաշվարկների, կարժենար 800 անգլիական ոսկի⁴⁹։ Նամակագրությունից եւ անհրաժեշտ տեղեկատվություն ստանալուց հետո բարերարը որոշում է ամբողջությամբ ստանձնել Անթիլիասի Մայր տաճարի կառուցման ծախսերը՝

⁴⁴ Տէս «Հասկ», յուլիս—օգոստոս, 1938, թ. 7—8, էջ 122։

⁴⁵ Տէս անդ։

⁴⁶ Տէս «Հասկ», սեպտեմբեր—հոկտեմբեր, 1938, թ. 9—10, էջ 127։

⁴⁷ Անդ, սեպտեմբեր—հոկտեմբեր, 1938, թ. 10—11, էջ 126։

⁴⁸ Տէս Բ. ԵՂԻԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 512։

⁴⁹ Տէս «Հասկ», սեպտեմբեր—հոկտեմբեր, 1938, թ. 9—10, էջ 127։

խոստանալով այդ նպատակով մաս-մաս տրամադրել 2300 անգլիական ոսկի⁵⁰: Կիլիկիո կաթողիկոսությունը ցնծության մեջ էր: Սա Անթիլիասի կալվածքների գնումից հետո երկրորդ դեպքն էր, երբ անակնկալ հայտնվում է մի բարերար, որն ամբողջությամբ տրամադրում է այդ պահին անհրաժեշտ գումարը: Արդեն հունիսին Անթիլիաս է ուղարկվում խոստացված գումարի մի մասը: Անծանոթ բարերարը միաժամանակ իր նամակներում «փափկօրէն փափաք կը յայտնէր», որ իր տրամադրած գումարը օգտագործվեր միմիայն եկեղեցու շինության համար, իսկ Անթիլիասի հիմնադրամում հավաքագրված գումարները կարող են հատկացվել դպրեվանքի եւ վեհարանի կառուցման համար⁵¹: Կաթողիկոսությունը պարբերաբար բարերարին իրազեկում էր կատարված աշխատանքների մասին: Ամեն երկու ամիսը մեկ վերջինիս էր ուղարկվում «...մանրամասն հաշուեցոյց Ս. Լուսաւորչի եկեղեցւոյ շինութեան ծախուց եւ լուսանկար՝ կատարուած աշխատանքը ներկայացնող»⁵²:

Մայր տաճարի բարերարը, որը մինչեւ վերջ էլ չբացահայտեց իր անունը, ընդհանուր առմամբ Կիլիկիո կաթողիկոսությանը փոխանցեց 2500 անգլիական ոսկի, որից 2300 տաճարի կառուցման, 200-ը՝ կահավորման համար⁵³: Ի պատասխան Սահակ Բ. Խապայան կաթողիկոսի հարցմանը՝ անծանոթ բարերարի անունը Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ եկեղեցու ավագ դռան վրա նախատեսվող արձանագրության մեջ նշելու վերաբերյալ՝ վերջինս ցանկություն է հայտնում Մայր տաճարի փոքրիկ խորաններից մեկն անվանակոչել Ս. Սարգսի անունով: Վերջինիս փափագին համապատասխան՝ տաճարի հարավային կամարի փոքրիկ սեղանը անվանակոչվում է Ս. Սարգսի անունով⁵⁴: Շատերը կարծում էին՝ Սարգիսը բարերարի հոր անունն է եւ սխալմամբ ենթադրում, որ բարերարը կարող է լինել Գալուստ Գյուլբենկյանը⁵⁵:

1940 թ. փետրվարի վերջերին Անթիլիասի Մայր տաճարի կառուցման աշխատանքներն ավարտվում են⁵⁶: Ներքին հարդարանքներից

⁵⁰ Տէս Բ. ԵՂԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ, էջ 513:

⁵¹ Տէս «Հասկ», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1938, թ. 9–10, էջ 128:

⁵² Անդ, էջ 128:

⁵³ Տէս «Հասկ», յուլիս-հոկտեմբեր, 1943, թ. 7–10, էջ 260:

⁵⁴ Տէս «Հասկ», յուլիս-հոկտեմբեր, 1943, թ. 7–10, էջ 261. Նաեւ՝ Բ. ԵՂԱՅԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 514:

⁵⁵ Գալուստ Գյուլբենկյանի հոր անունը Սարգիս էր. բարերարը 1922 թ. Լոնդոնում կառուցել էր Ս. Սարգիս եկեղեցին:

⁵⁶ Տէս «Հասկ», մարտ, 1940, թ. 3, էջ 48:

հետո՝ մարտի 10-ին՝ Անթիլիասի ուխտի օրը, Պետրոս արք. Սարաճյանը կատարում է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր տաճարի⁵⁷ օծման արարողությունը: Այդ օրը վերջին պատարագն է մատուցվում 1930 թ. Անթիլիասում կառուցված առաջին⁵⁸ Ս. Թարգմանչաց մատուռում, որն այսուհետեւ վերածվելու էր տպարանի⁵⁹:

Մայր տաճարի բացումից միայն երեք տարի անց՝ 1943 թ. գարնանը, պարզ է դառնում, որ շինարարության հովանավորը պոլսահայ վաճառական Սարգիս Քրնաճյանն էր: Վերջինիս մահվանից հետո հայտնի դարձած այդ կարեւոր լուրը Անթիլիասին է հայտնում Պոլսո պատրիարք Մեսրոպ արք. Նարոյանը⁶⁰: Մայր տաճարի բարերարի անունը հայտնի դառնալուց հետո ավագ դռան ճակատի՝ այդ նպատակով տեղադրված մարմարե քարի վրա փորագրվում է համապատասխան արձանագրություն Սարգիս Քրնաճյանի կողմից տաճարի կառուցումը հովանավորելու վերաբերյալ: Տարիներ անց բարերարի եւ կնոջ աճյունները տեղափոխվում են Անթիլիաս եւ ամփոփվում կաթողիկոսարանի տարածքում կառուցված դամբարանում⁶¹: Անծանոթ բարերարի հայտնի դարձած անվան արձանագրումով ամբողջանում է Անթիլիասի Մայր տաճարի ավագ դռան կիսաբոլոր հիշատակարանը, եւ դրանով դրվում է եկեղեցու կառուցման վերջակետը:

1938 թ., Անթիլիասի Մայր տաճարի կառուցմանը զուգահեռ, սկսվել էին դպրեվանքի եւ վեհարանի նոր շենքերի կառուցման աշխատանքները: Դպրեվանքի նոր եռահարկ շինություն ճարտարապետն էր Կարո Պալյանը, որը ժամանակին նախագծել էր նաեւ Կիպրոսի Մելքոնյան վարժարանի շենքը⁶²: Արդեն 1939 թ. մարտին դպրեվանքի նոր շենքը պատրաստ էր շահագործման, իսկ նախկին շինությունը հատկացվում էր մանկապարտեզ-նախակրթարանին: 1938 թ. դեկտեմբերի սկզբին ավարտվել էր նաեւ նոր վեհարանի կառուցապատումը⁶³:

⁵⁷ Նորակառույց Մայր տաճարի մանրամասն նկարագրությունը տե՛ս «Հասկ», մայիս, 1940, թ. 5, էջ 73–78:

⁵⁸ Տե՛ս «Սիրոն», յունուար, թ. 1, 1931, էջ 28:

⁵⁹ Տե՛ս «Հասկ», մայիս, 1940, թ. 5, էջ 61:

⁶⁰ Տե՛ս «Հասկ», մայիս–յունիս, 1943, թ. 5–6, էջ 237, յուլիս–հոկտեմբեր, 1943, թ. 7–10, էջ 258–259:

⁶¹ Տե՛ս Բ. Եղիսեան, նշ. աշխ., էջ 517:

⁶² Տե՛ս անդ, էջ 507:

⁶³ Տե՛ս «Հասկ», դեկտեմբեր, 1938, թ. 12, էջ 177:

Կաթողիկոսարանի տարածքում կատարվում են նաեւ մի շարք այլ նորոգութիւններ ու բարեկարգման աշխատանքներ⁶⁴։ Կաթողիկոսարանի նախկին հյուրասրահը վերածվում է հանդիսասրահի, որտեղ կազմակերպվում էին տարբեր միջոցառումներ, ինչպես նաեւ դպրեվանքի ուսանողների ավարտական հանդեսները։

Շուտով սկսվում են նաեւ ցեղասպանութեան զոհերի հիշատակին նվիրված հուշարձան-հանգստարանի կառուցման աշխատանքները։ Հուշարձանի կառուցման միտքը Բյուզանդ Եղիայանինն էր, որի հետ սիրով համաձայնում է Պետրոս արք. Սարաճյանը⁶⁵։ Հուշարձանը կառուցվելու էր Մայր տաճարի նմանութեամբ, ունենալու էր 9 մ բարձրություն եւ տեղակայված էր լինելու նորակառույց տաճարի աջ կողմում։ Հուշարձանի նախագծի հեղինակն էր ճարտարապետ Մարտիրոս Ալթունյանը⁶⁶։ Այս հուշարձան-հանգստարանի մեջ զետեղվելու էին հայ նահատակների ոսկորներն ու նշխարները, որոնք հավաքվել էին Դեր Զորից եւ Հայոց ցեղասպանութեան այլ վայրերից։ Հայ նահատակների ոսկորների հավաքման գործն ստանձնում է հաճնեցի նախկին զինվորական Հարություն Հովակիմյանը՝ Կիլիկիո աթոռի եւ Սիրիայի ներքին գործերի ու առողջապահության նախարարութեան թույլտվութեամբ։ Նրա որոնումների արդյունքում հայտնաբերված մասնունքները զետեղվում են չորս մեծ արկղերում եւ տեղափոխվում Անթիլիաս⁶⁷։ Այս յուրօրինակ հուշարձան-մատուռը պետք է դառնար ուխտատեղի ցեղասպանութեան նահատակների հարազատների եւ վերապրածների համար։ Պաշտոնաթերթ «Հասկը» գրում է. «Նահատակաց յիշատակաւանի կառուցման գաղափարը Սփիւտֆի հայութեան կողմէ մեծ համակրանքով ողջունուեցաւ»⁶⁸։ Կիպրոսաբնակ Վահրամ Իվթիվճյանը նամակով⁶⁹ հայտնում է Պետրոս արք. Սարաճյանին, որ պատրաստ է ամբողջութեամբ ստանձնել հուշարձանի կառուցման համար անհրաժեշտ ծախսերը, որը կազմում էր 150 անգլիական ոսկի։ Սակայն հետագայում պահանջվեցին ավելի շատ միջոցներ։ Քանի որ հուշարձան-մատուռի կառուցման համար կազմակերպվել էր նաեւ հանգանակություն, հետագայում շինութեան վրա արձանագրվեց,

⁶⁴ Տէս «Հասկ», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1938, թ. 9–10, էջ 146։

⁶⁵ Տէս Բ. ԵՂԻԱՅԱՆ, նշ. աշխ., էջ 518։

⁶⁶ Տէս անդ։

⁶⁷ Տէս «Հասկ», յունուար, 1939, թ. 1, էջ 12։

⁶⁸ «Հասկ», մարտ, 1939, թ. 3, էջ 46։

⁶⁹ Տէս անդ, էջ 46։

որ այն կառուցվել է համայն հայությունն նվիրատվությամբ⁷⁰: 1938 թ. դեկտեմբերի 17-ին, երբ դեռ ընթանում էր Մայր տաճարի շինարարությունը, տեղի է ունենում նահատակաց հուշարձան-մատուռի հիմնարկեքը, իսկ 1939 թ. մարտի 31-ին կատարվում է օծումը, եւ այն անվանակոչվում է Ս. Ստեփանոս՝ «...քրիստոնէութեան առաջին նահատակին եւ վկային ի յիշատակ»⁷¹: Պետրոս սրբազանի կարգադրությամբ հաստատվում է նաեւ «նահատակաց նշխարներու ուխտի օրը.... նոր կիրակէին», որն առաջին անգամ նշվում է հուշարձան-մատուռի օծման օրը՝ հազարավոր ուխտավորների մասնակցությամբ: Նույն թվականի ապրիլի 23-ին հանդիսավոր արարողությամբ տեղի է ունենում հայ նահատակների՝ Դեր Զորից եւ շրջակայքից հավաքված մասունքների թաղման արարողությունը նորակառուց հուշարձանի մեջ⁷²:

Անթիլիասի այս հուշարձան-մատուռը դարձավ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին կառուցված առաջին հուշարձաններից մեկն աշխարհում:

Կարելոր է նշել, որ Ֆրանսիական Բարձր հանձնախումբը, Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարարության դրդումով, մի պահ անհանգստանում է հուշարձան-մատուռի շինարարությունից: Սակայն Անթիլիասից ստանալով համապատասխան մեկնաբանություն՝ Ֆրանսիացիները, այնուամենայնիվ, չեն խոչընդոտում հուշարձանի կառուցումը: Այդ առնչությամբ ուշագրավ է Բարձր հանձնախմբի պատասխանը Արտաքին գործերի նախարարությանը հուշարձանի կառուցման վերաբերյալ. «Արտօնեցիմ, որ ամօմ շինեն իրենց նահատակաց յուշարձանը, որովհետեւ ազգ մը, որ կը յարգէ իր նահատակները, արժանի է յարգանքի»⁷³:

Բացի շինարարական աշխատանքներից՝ Պետրոս արք. Սարաճյանի ուշադրության կենտրոնում էին նաեւ բազմաթիվ այլ հարցեր, որոնք այդ շրջանում ծառացած էին կաթողիկոսության առջեւ՝ արտաքին հարաբերություններից մինչեւ հայության հայապահպանության, կրթության կազմակերպման խնդիրները, դպրեվանքի գործունեությունը եւ այլն: Կարելոր հարցերն անպայման քննարկվում, եւ համապատասխան որոշումները կայացվում էին Անթիլիասում հրավիրված եպիսկոպոսական

⁷⁰ Տէս Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 519:

⁷¹ «Հասկ», մայիս, 1940, թ. 5, էջ 59–60:

⁷² Տէս «Հասկ», ապրիլ, 1939, թ. 4, էջ 64:

⁷³ Բ. ԵՂԻՍԵԱՆ, նշ. աշխ., էջ 523:

ժողովներում: Իր կաթողիկոսական փոխանորդության եւ հայրապետության շրջանում Պետրոս արք. Սարաճյանը հրավիրում եւ անցկացնում է ութ եպիսկոպոսական ժողով⁷⁴:

Կիլիկիո կաթողիկոսության հոգածության առարկա են դառնում 1939 թ. Ալեքսանդրեոսի սանջակից տեղահանված եւ Սիրիայում ու Լիբանանում ապաստանած հայության խնդիրները, որոնց լուծման համար լրացուցիչ ջանքեր են պահանջվում: Կիլիկիո կաթողիկոսությունը հսկայական աշխատանք իրականացրեց այդ ուղղությամբ: Այդ աշխատանքների հիմնական կազմակերպողը տեղապահ Պետրոս արք. Սարաճյանն էր: Կաթողիկոս ընտրվելուց հետո՝ 1940 թ. հուլիսին, Պետրոս Ա.-ն այցելում է հարավային Լիբանանում՝ Սուրում եւ Այնճարում տեղակայված հայկական գաղթականներ՝ փորձելով տեղում ծանոթանալ խնդիրներին⁷⁵: Պետրոս արք. Սարաճյանը Ռամկավար ազատական կուսակցության կողմից Ամերիկայում ի նպաստ Ալեքսանդրեոսի սանջակից գաղթած հայության կազմակերպած ցորենի հանգանակության «քաջալերողն ու կերպով մը գլխաւորողն եղաւ»⁷⁶: Իր նախագահության ներքո կազմվեց նաեւ «նպաստից կենտրոնական հանձնաժողովը», որը հետո փոխանցվեց ՀԲԸՄ-ին, որը շարունակեց հանգանակության կազմակերպումը⁷⁷: Բ. Եղիայանը սանջակի հայության աջակցության հարցում Կիլիկիո կաթողիկոսության ունեցած դերակատարման վերաբերյալ գրում է. «Գաղթականաց հանգստեան, պարենատրման, ապահովութեան եւ ֆաղափացիական շահերուն հետապնդումը՝ հովանաւոր Բարձր գովաւորութեան եւ տեղական կառավարութեանց առջեւ դեկլարուեցաւ Անթիլիասէն»⁷⁸:

Կաթողիկոսական փոխանորդության շրջանում բնակվելով Անթիլիասում՝ Պետրոս արք. Սարաճյանը պարբերաբար մեկնում է նաեւ Կիպրոս՝ տեղում կարգավորելով թեմի ընթացիկ գործերը, ինչպես նաեւ մասնակցելով տարբեր միջոցառումներին:

Այսպիսով՝ Պետրոս արք. Սարաճյանը, հաստատվելով Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսական ընդհանուր փոխանորդ, ձեռնամուխ է լինում նվիրապետական աթոռի վերաշինության գործին: Վերջինիս ջանքերը հատկապես ուղղված էին Անթիլիասի կաթողիկոսարանի

⁷⁴ Տե՛ս անդ, էջ 525. նաեւ «Հասկ», մարտ, 1937, թ. 3, էջ 32 եւ այլն:

⁷⁵ Տե՛ս Բ. Եղիայան, նշ. աշխ., էջ 523:

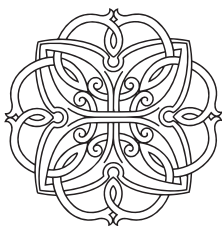
⁷⁶ Տե՛ս «Զարթոնք», Բէյրութ, 2 հոկտեմբերի, թ. 916, 1940:

⁷⁷ Տե՛ս Բ. Եղիայան, նշ. աշխ., էջ 527:

⁷⁸ Անդ:

կառուցապատման աշխատանքներին: Պետրոս սրբազանի փոխանորդության չորս տարիների ընթացքում ամբողջությամբ վերափոխվում է կաթողիկոսարանը, նախաձեռնվում եւ ավարտին է հասցվում կառուցումը մի շարք կարեւոր շինությունների (Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ Մայր տաճար, դպրեվանքի եւ վեհարանի նոր շենքեր), նահատակաց մատուռ-հուշարձանը եւ այլն⁷⁹: Պետրոս արք. Սարաճյանի փոխանորդության շրջանի մասին «Հասկը» գրում է. «Անթիլիաս մտած է արդէն նիւթական բարգաւաճման հոյակապ շրջանի մը մէջ, մասնաւորաբար այն օրէն ասդին, երբ նորընտիր հայրապետը հոս գործի լծուեցաւ իբրեւ ընդհանուր փոխանորդ երջանկայիշատակ Տ. Սահակ Բ. կաթողիկոսի»⁸⁰: Իսկ Բյուզանդ Եղիայանը, իրավամբ, Պետրոս արք. Սարաճյանի կաթողիկոսական փոխանորդության ընթացքը համարում է վերջինիս «յաջողագոյն գործունէութեանց» շրջանը⁸¹:

Շարունակությունը՝ հաջորդիվ

⁷⁹ Պետրոս արք. Սարաճյանի փոխանորդության եւ կաթողիկոսության շրջանում կատարած շինարարական աշխատանքների, ինչպես նաեւ Անթիլիասի կալվածքների գնման մասին տես «Հասկ», սեպտեմբեր-հոկտեմբեր, 1940, թ. 9, 10 էջ 134–144:

⁸⁰ «Հասկ», յունիս-օգոստոս, 1940, թ. 6–8, էջ 89:

⁸¹ Տես Բ. Եղիայան, նշ. աշխ., էջ 462: